

LAGZI ISTVÁN

NÉHÁNY ADAT A MAGYARORSZÁGI LENGYEL KULTÚRA
TÖRTÉNETÉHEZ
(1939—1944)

A második világháború kitörését követő hetekben a német és a szovjet megszállók elől lengyel polgári és katonai személyek tízezrei menekültek külföldre. A háború éveiben a legtöbb menekült Magyarországon található, írásban foglalt számuk 60 ezer fő volt.¹ A világháború első két évében — ugyancsak írásos adatok szerint — 12—13 ezer visszatért a megszállt Lengyelországba, megközelítőleg 32 ezer hadra fogható lengyel katonát és önkéntest hathatós magyar segítséggel Franciaországba, illetve a Közel-Keletre evakuáltak. A menekültek közül átlagban 5 ezer személy hosszabb-rövidebb munkát vállalt. A magyar területre érkező katonai menekülteket a nemzetközi egyezményeknek megfelelően internálták, azaz szabad mozgásukban korlátozták őket, elhelyezésüket, szociális gondozásukat, ellátásukat a Honvédelmi Minisztérium (H. M.), a polgári menekültek ügyeinek intézését a Belügyminisztérium (B. M.) hatáskörébe utalták. A lengyel egészségügyi szolgálat bevonásával 1940 elején Győrben lengyel katonai kórház, majd Letkés községben utókezelő szanatórium, Szentesen pedig idegbeteg-, Egerben tüdőbetegosztály létesítésére került sor. A H. M. 21. és a B. M. IX. osztálya mellett rövid időn belül létrejöttek a menekültek belső ügyeit koordináló feladatokat is ellátó bizottságok. A táborokban a szabadidő hasznos eltöltése érdekében asztalos-, könyvkötő-, szabó-, cipésműhelyeket létesítettek. Magyar, német, angol, francia nyelvtanfolyamokat indítottak be. A könyvkötő-, könyvelő-, autóvezető-, varró-szabásztanfolyamokon gyakorlati ismeretekre tehettek szert a résztvevők.²

A magyarországi lengyel emigráció igen értékes, sokszínű kulturális életet alakított ki. Az iskoláskorú gyerekek részére már 1939 őszén iskolákat szerveztek. A nagyobb létszámú táborok mellett egymás után nyíltak meg az iskolák. Balatonzamárdiban, majd Balatonbogláron önálló lengyel gimnázium és líceum létesült. Lengyel ifjúsági központok, cserkésztáborok szerveződtek. A lengyel kulturális élet egyik érdekes színfoltja az ismeretterjesztés céljából létrehozott Népfőiskola, valamint a Katolikus Szabadegyetem volt. Mindkét helyen tanfolyam jellegű felnőttoktatás folyt. A magyar felsőoktatási intézményekben jelentős számban találhatunk lengyel diákokat.³

¹ Vö.: LAGZI ISTVÁN, A második világháború idején Magyarország területére menekült lengyelek létszámáról. Tények és adatok. In: Magyar—lengyel közelítések. (szerk. és bev. D. Molnár István) Debrecen—Budapest 1985. 151—166.

² Általában l.: ISTVÁN LAGZI: Uchodźcy polscy na Węgrzech w latach drugiej wojny światowej. Warszawa 1980.

³ Az iskoláztatás, művelődés vonatkozásában: KAZIMIERZ STASIEŃSKI, Szkolnictwo polskie na Węgrzech w czasie drugiej wojny światowej. Poznań 1969. (továbbiakban: STASIEŃSKI) és FRANCISZEK BUDZIŃSKI: Lengyel gimnázium és líceum Balatonzamárdiban és Balatonbogláron, 1939—1944. Boglár-lelle 1989. munkák fontosak. L. még: LAGZI ISTVÁN, Lengyel menekültek Zala megyében a második, világháború idején. Zalaegerszeg, 1975. 143—153.

A TÁBOROK KULTURÁLIS ÉLETÉNEK JELLEMZŐI

A kulturális élet megszervezése — számos más kezdeményezéshez hasonlóan, mert politikáról volt szó — nem volt problémamentes. Az objektív nehézségek mellett szubjektív problémák is nehezítették a szervezőmunkát. Az 1939. évi őszi hónapokban a kulturális munkát — néhány kivételtől eltekintve — az „...idegesség és kapkodás, az improvizáció jellemezte.” A helyzet később jelentősen megjavult. A művelődési és kulturális feltételek 1940 tavaszára szinte valamennyi menekülttáborban megteremtődtek és kielégítőek voltak. Viszonylag hamar létrejöttek (az evakuáció ügyét is szolgáló) idegennyelv-tanfolyamok, a tudomány és a kultúra számos területéről előadásorozatok, különböző foglalkozásokat, szemináriumokat szerveztek. Értékes sajtókiadványok láttak napvilágot. A táborokban különféle szociális, kulturális (továbbképzési célokat szolgáló) *bizottságok* jöttek létre.

A lengyel menekültek kulturális életében fontos szerep jutott az amatőr színjátszásnak, a kórusmozgalomnak és a zenekaroknak. A menekültek amatőr művészeti mozgalmának kezdete a *nagykanizsai* táborhoz fűződik. „A Magyarországon lévő menekülttáborok közül — különböző okokból — különösen nagy jelentősége lesz a Nagykanizsai tábornak, amelyről még most [1943-ban — L. I.] korai írni. Mindenesetre ennek a tábornak a kulturális életét pozitívnak fogják értékelni.”⁴ — olvashatjuk *Marian Palmarczyk* írásában. Valóban Nagykanizsa sok vonatkozásban példával szolgált más táboroknak is.

1939 őszén a Nagykanizsán élő lengyel diákokból, tisztjelöltekből, fiatal tisztből tábori énekkar (tishti dalárda) alakult, amely a táboron kívül is több hangversenyt adott.⁵ A nagykanizsai táborban számos magas színvonalú irodalmi estet is szerveztek. A fellépéseket a szó igazi értelmében nem lehetett „színházi” előadásoknak tekinteni, de a másorra tűzött darabok az igazi színház utáni vágyakozást próbálták helyettesíteni. Helyi sikerek után a nagykanizsai színjátszók az ország több katonai és polgári táborában (*Kadarkút, Balatonboglár, Győr, Keszthely* stb.) is felléptek. Maria Zamorzyna darabjának (*Sen Jasia*) előadásával különösen nagy sikert arattak. A „fiatal művészek” nagykanizsai csoportjának egy része évekkel később más táborba került, többen továbbtanulás vagy munkavégzés miatt hagyták abba a színjátszást. A színjátszók közül többen később *Dunamocsra* kerültek, ahol a „experimentalis színház” nehéz körülmények között, de továbbra is működött.⁶

A tábori színházról szólva feltétlenül meg kell említeni a keszthelyi, nagykanizsai, balatonboglári és a kadarkúti táborokban működő ún. „*Gyermek Színház*”-ak tevékenységét, amelyeknek a hazafias nevelésen túlmenően az anyanyelv művelésében is igen nagy szerep jutott.⁷ A budapesti Lengyel Intézet (Instytut Polski) 1943 közepén a H. M. 21. osztályától engedélyt kért olyan *bábszínházi együttes* létrehozására, amely a lengyel táborokon kívül magyar közönség részére is tarthasson előadásokat.

⁴ Materiały Obozowe nr. 18. 18. maj. 1943. Vö. Materiały Obozowe nr. 8. 21. lut. 1940.

⁵ Vö.: HL H. M. 1939—21—21—3107—64 644. A hírnevet szerzett nagykanizsai lengyel tishti kórus tagjainak többsége a táborral együtt Zalaszentgrótra került. A kórus létszáma 23 főből állt, 61 kórusművet tanult be (24 világi, 22 templomi és 15 karácsonyi darabból tevődött össze a kórus repertoárja). Lásd: Jednodniówka (Zalaszentgrót), 1942. 22. old.

⁶ LAGZI: Lengyel menekültek Zala megyében 152.

⁷ A budapesti Lengyel Intézet támogatásával számos táborban *lengyel bábszínház* működött. A bábszínházi előadások legtöbbször Jan Kruszewski főhadnagy rendezte. A Lengyel Intézet együttese dr. Załęwski egyetemi tanár, a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem volt lektora vezetésével lépett fel. Lásd: HL H. M. 1943—21—21—6753—470 544.

A bábszínházi előadásokat *Jan Kruszewski* főhadnagy nyolc tisztára segítségével állította össze, az együttes vezetője — a levéltári források szerint — Zbigniew Załęski volt.⁸

A bábszínház Magyarország számos helységben (pl. Balassagyarmat, Drégelypalánk, Ipolyhídvég, Ipolyszalka, Letkés, Vámosmikola) sikeresen szerepelt. Egyes helyeken a közönség kérésére az előadásokat meg kellett ismételni. Ipolyszalkán a helyi elemi iskolában tartott előadás is az osztatlan sikerről tanúskodik. A „...gyermeknek megtartott bábszínház, melyet az Ipolyhídvégről jött lengyel *Urak* tartottak, minden dicséretet megérdemel. Az egyes darabok *mély erkölcsi tanulsággal vannak telítve, nevelnek, szórakoztatnak*, ezért minden [magyar — L. I.] iskolának ajánljuk.” Az ipolyszalkai plébános is elragadtatással írt az előadásról. „A művészi kiállított színház és a tökéletes művészi játék elragadó volt, sok könnyet és mosolyt csalt a nézők arcára. A szép gondolatokkal teli előadás a *lengyel—magyar* barátság elmélyítését ... hangsúlyozta.”¹⁰ A Balassagyarmaton tartott előadásról a Szalezi Intézet igazgatója írt szép véleményt: „...a balassagyarmati nagyközönségnek háláját tolmácsolom, ... azért a feledhetetlen élményért, amiben bennünket részesíteni kedvesek voltak ... bábszínház-játékukkal, szép énekükkel és elbűvölő zenéjükkel. Sajnos termünk kicsinek bizonyult és ezért szeretettel kérjük Kedves Lengyel testvéreinket, fáradjanak el hozzánk ..., hogy azok is láthassák ezt a kedves előadást, akik a teremből kiszorultak. A hagyományos magyar — lengyel barátság jegyében köszönjük meg ismételten szíves fáradozásukat.”¹¹

A bábszínházi előadások osztatlan és széles körű sikert arattak. Az ipolypásztói református lelkipásztor szerint a „...bábszínházi előadások, felekezeti különbség nélkül, mindnyájunk tetszését és elismerését érdemelte ki.”¹² Az ipolypásztói lengyel katonai tábor parancsnoka, Lujanovits főhadnagy is azon a véleményen volt, hogy a Kruszewski főhadnagy által összeállított műsor „... úgy a polgári körök, mint a honvédség tetszését teljes mértékben megnyerte. [...] A művészi előadás ... nagymértékben munkálták a magyar—lengyel barátságot.”¹³ [Kiemelés tőlem — L. I.] A Kruszewski-féle bábszínház 1943. február 22-én zsúfolt nézőtérrel Budapesten is bemutatkozott. A szervezőkben joggal merült fel az az igény, hogy az ország más részében is bemutatták a bábszínház műsorát. A budapesti „*Lengyel Kultúrintézet, mint Lengyelország hivatalos kultúrképviselete Magyarországon...*” népi szokásokat, táncjátékokat is műsorra kívánt tűzni. Zbigniew Załęski igazgató terjedelmes levélben részletezte az akció kulturális hasznát s azt, hogy a Lengyel Intézet anyagi helyzete lehetővé tette volna a terv megvalósítását.

A H. M. 21. osztálya a budapesti Lengyel Intézet igazgatójának, Załęski professzornak a kérését azonban nem támogatta. A kérést azzal utasították vissza, hogy Magyarország akkori helyzetében (1943 közepe), feltűnő jelenség lenne, ha egy *lengyel tiszt* csoport hónapokig barangolna az ország területén. A honvédelmi

⁸ A bábszínház létrehozásával kapcsolatban lásd: HL H. M. 1943—21—21—6753—558 960., HL H. M. 1943—21—21—6753—447 295.

⁹ HL H. M. 1943—21—21—6753—470 544. Bognár M. Valerin levele a H. M. 21. osztályának. 1943. jan. 5.

¹⁰ Uo. Dr. Zoltványi László plébános levele.

¹¹ Uo. A Szalezi Intézet igazgatójának levele az ipolyhídvégi lengyel katonai tiszt tábor parancsnokságának. 1943. jan. 10.

¹² HL H. M. 1943—21—21—6753—470 544.

¹³ Uo. Lujanovits főhadnagy, az ipolypásztói lengyel katonai táborparancsnokság parancsnokának jelentése az ipolyhídvégi lengyel táborparancsnokságnak. 1943. jan. 6.

miniszterhelyettes „*katonapolitikai okok miatt*” ellenezte a bábszínház országjáró akcióját.¹⁴

A táborokban — mivel semmiféle rendelkezés nem tiltotta — néhány hónap alatt *kórusok* és *zenekarok* szerveződtek. Különösen gyakoriak voltak a kórusok templomi szereplései, ahol a lengyel himnusz — a megszállt Lengyelországban tiltott hazafias és egyházi dalok — éneklésével a magyar közvélemény körében jelentős mértékű, közvetetten németellenes propagandát végeztek. A munkavállalás azonban később több helyen megnehezítette a kórusok fennmaradását és működését.¹⁵

A Magyar—Lengyel Menekültügyi Bizottság, a Magyar Mickiewicz Társaság igen sok formában támogatta a kórusok fellépéseit. Így vált lehetővé, hogy az *ipolyszalkai* lengyel katonai tábor kórusa Esztergomban is vendégszerepelhessen.¹⁶ A *nagykanizsai* tábor tiszti kórusa — feloszlataáig, 1940. március 9-éig — szintén több helyen vendégszerepelt.¹⁷ Az *egri* tábor tiszti kórusa is elismerést váltott ki, évekig működött úgy, hogy „tisztán művészi” tevékenység miatt semmiféle kifogást nem emelhetek ellene.

A *zenekarok* megalakítása viszonylag gyors és egyszerű volt, szinte minden nagyobb táborban találunk zenekart. Karol Myrek ezredes segítségével a Bregenci táborban szép zenei sikerek születtek. A Bregenc-majori tábor zenekara pl. 23 templomi és 80 világi darabot tanult be. A táborban külön mandolin-, gitáregyüttes is működött.¹⁸ A mosdói tiszti táborban szimfonikus zenekart alakítottak.¹⁹ Országos érdeklődés kísérte *Edmund Rosler* zongorakonzertjeit,²⁰ kisebb jelentőségű, de igen figyelemreméltó kulturális missziót töltött be *Leopold Garbacz* professzor harmonikazenekara. (Grabacz professzor zenetanítással is foglalkozott.)²¹

SZAKOKTATÁS, FELNŐTTOKTATÁS, TANFOLYAMOK ÉS TOVÁBBKÉPZÉSI LEHETŐSÉGEK

A magyarországi lengyel iskolaügy egyik érdekes — a mai napig kevésbé ismert — területe a *szakoktatás* volt. A Lengyel Menekültek Gondozásának Ügyeit Intéző Polgári Bizottság kezdeményezésére *Bény* községben 1943-ban *Kertészeti és Kereskedelmi Szakiskolát* szerveztek. Az iskolában (a más jellegű iskoláktól eltérően) *katonai* személyek is tanulhattak.²² A Somogy megyei *Középrigóc* községben *Lengyel Kertész Iskola* működött, a tanulók létszáma 30–50 fő között

¹⁴ Jan Kruszewski főhadnagy pesthidegkúti tartózkodását is megszüntették. HL H. M. 1943–21–21–6753–549 098., HL H. M. 1943–21–21–470 545.

¹⁵ Tábori kórusok voltak: Lengyeltóti, Nagykanizsa, Eger, Pesthidegkút, Kiskunlacháza, Ipolyhídvég, Ipolyszalka, Gyöngyösapáti, Mosdós, Rákoscscaba, Selyp, Vámosmikola, Bregenc-major, Püski, Újdörögdpusztá, Zugliget, Zalaszentgrót helységeiben lévő lengyel katonai táborokban. Vö.: Rocznik Polski, Kalendarz Polaka na Węgrzech na rok 1942. 230–233. old. Lásd még: Jednodniówka (Bregenc-major) 20. old.

¹⁶ HL H. M. 1943–21–21–6759–537 104.

¹⁷ HL H. M. 1940–21–21–3553–2840. Gunde Géza alezredessel 1940. febr. 21-én felvett jegyzőkönyv. A nagykanizsai tiszti kórus tevékenységével kapcsolatban lásd: HL H. M. 1939–21–21–3107–6444.

¹⁸ Jednodniówka (Bregenc-major) 21. old.

¹⁹ HL H. M. 1943–21–21–6760–495 388.

²⁰ MARIAN ZAWADZKI, Z koncertu Edmunda Roslera w Budapeszcie. Materiały Obozowe, 2. maj. 1943. 25. old.

²¹ Vö.: „Wieści Polskie” 27. październik 1943., „Wieści Polskie” 20 czerwca 1943. 4. old.

²² Vö.: HL H. M. 1943–21–21–6759–542 140.

ingadozott. A mezőgazdasági jellegű szakiskolák tevékenységéhez jelentős segítséget adott a Földművelésügyi Minisztérium, ahol számos németellenes beállítottságú tisztviselő tüntető módon felkarolta a magyarországi lengyel mezőgazdasági szakemberképzést, de támogatást adtak a különböző – hosszabb, rövidebb ideig tartó – tanfolyamok beindításához is.

Mezőgazdasági (kertészeti) jellegű tanfolyamot szerveztek – többek között – Budapesten (!), ahol 57 személy 3–6 hónapos előadásorozatot hallgatott. A keszthelyi táborban három hónapos tanfolyam megtartására került sor. *Kereskedelmi tanfolyam* volt – többek között – Mosdóson, *kertészeti tanfolyam* volt Rákoscsabán, *állampolgári ismeretekből* Mádón és Dunamocson szerveztek tanfolyamot. A dunamocsi táborban és Mádón *szabó*, Lengyeltótiiban, Rákoscsabán, Bregenc-majorban stb. *varrótanfolyamokat* indítottak. Több hónapos tanfolyamot tartottak *könyvelésből*, viszonylag sok jelentkező akadt a *gyorsírási* tanfolyamokra is.²³ Nagy érdeklődés nyilvánult meg az *autóvezetési* tanfolyam iránt. Esztergomban, Bregenc-majorban, Pesthidegkúton, Kiskunlacházán, Vámosmikolán, Kiscenken, Püskin – és több más táborban is – rendszeresen indítottak autóvezetői tanfolyamokat.²⁴

Külön ki kell emelnünk a különböző *nyelvtanfolyamokat*. A legtöbb katonai táborban megszervezésre került az *angol*, *francia* és *magyar* nyelvtanfolyam, sok helyen tanulták az *orosz* és a *német* nyelvet is. Jól szervezett és magas színvonalú nyelvoktatás folyt a Katolikus Szabadegyetem és a Népfőiskola keretében, ahol elsősorban az angol és a francia nyelveket oktatták.²⁵

A magyarországi lengyel iskolák és „tanfolyamok” mellett röviden szólni kell a „Magyar Királyság területén lévő lengyel menekültek Katolikus Lelkipásztorsága” (Katolickie Duszpasterstwad Uchodźcami Polskimi na terenie Królestwa Węgier)²⁶ által létrehozott *Katolikus Szabadegyetem* és az Oroszi községben továbbképzési célokat szolgáló *Népfőiskola* működéséről is.

A Katolikus Szabadegyetem *Władysław Radoński* püspök²⁷ fővédnöksége alatt, *Stefan Dembiński* tábornok, a Katonai Képviselőlet vezetője, valamint a budapesti lengyel főkonzul, József Zaránski támogatásával mint (nem hivatalos) kulturális és közművelődési intézmény a katonai és (részben) a polgári táborokban

²³ Vö.: ZML 5–3010/1944. A zalaszántói községi jegyző jelentése. Zalabéren pl. *közigazgatási tanfolyamot*, jogelméleti előadásorozatot szerveztek a volt hivatalnokok, közigazgatási szakemberek részére. Materiały Obozowe nr 17. 25 kwietnia 1943. Lásd: ZML 5–3010/1944. A keszthelyi járás főszolgabírójának levele.

²⁴ A gépkocsivezetői tanfolyammal kapcsolatban: HL H. M. 1943–21–21–6757–499 742. Esztergom város polgármesterének jelentése szerint a városban a munkára kiadott lengyeleknek 1943. július 1-jétől autóvezetői tanfolyamot indítottak. A gyakorláshoz szükséges gépkocsikat a budapesti Lengyel Katonai Képviselőlet biztosította. A tanfolyam beindítását a H. M. 21. osztály vezetője, Baló Zoltán ezredes engedélyezte. Vö.: HL H. M. 1943–21–21–6756–497 565., HL H. M. 1943–21–21–6756–474 091. Adatokat találunk még: Rocznik Polski. Kalendarz Polaka na Węgrzech na rok 1942. 230–233. old.

²⁵ Lásd: HL H. M. 1943–21–21–6760–552 423., HL H. M. 1943–21–21–6760–554 514. Említést érdemel dr. Henryk Minc Egerben internált orvos-hadnagy által készített magyar nyelvtankönyve, Csapláros István, Eugeniusz Mroczo, Csorba Tibor és mások tevékenysége. A magyarországi YMCA vezetőjének, Paul Super kezdeményezésére magyar és idegen nyelvű tanfolyamokat indítottak a tábori olvasótermekben. A komáromi táborban 1943 elején pl. 34 fő magyar nyelvet, 18 fő németet, 8 személy morzézést tanult. Vö.: HL H. M. 1943–21–21–6750–420 638. A m. kir. katonai internálók (lengyel) táborparancsnokság jelentése a táborban végzett kulturális munka tárgyában. 1943. febr. 10.

²⁶ HL H. M. 1940–21–21–3977–412 130.

²⁷ Uo.

kezdte meg működését.²⁸ A Szabadegyetem rendeltetése lényegében a menekültek szellemi látókörének kiszélesítésében, a régebbi ismeretek alaposabbá tételében; a szabadidő hasznos eltöltésének megszervezésében foglalható össze. Az alapszabályzat egyik pontja szerint a Szabadegyetem nem volt teljesen „politikamentes”. Azt azonban kihangsúlyozták, hogy a legmesszebbmenőkig alkalmazkodni kell a magyarországi belpolitikai irányvonalhoz. A programok között szerepelt pl. alkalmi ünnepségek, műkedvelő előadások szervezése „...analfabéták részére elemi szintű tanfolyamok beindítása, idegen nyelvek tanítása, kirándulások szervezése.” Külön feladatként szerepelt ideiglenes hazájuk, Magyarország történelmének, kultúrájának és földrajzának megismertetése.

A Szabadegyetem irányítását a Tudományos Bizottság látta el, a közvetlen irányításért a kinevezett igazgató felelt, aki megbízta az egyes szakcsoportok vezetőit, megszervezte és ellenőrizte a Katolikus Szabadegyetem adminisztrációs munkáját. A különböző katonai táborokban az előadások hetenként három alkalommal, a délutáni (estéli) órákban kerültek megszervezésre. A legmagasabb óraszámban lengyel *irodalmat, történelmet és földrajzot, jogot, szociológiát és vallást* tanítottak. A praktikus tantárgyak közé tartozott a *rádiótechnika* és a *nemzetközi jog*, valamint az *egészségtan* is.

A *Lengyel Népfőiskola*²⁹ a 15–27 év közötti cserkészeknek (akik nem folytattak középszkolai tanulmányokat) lett szervezve. Hasonló továbbképzési intézmény működött Szikszón is. A Népfőiskola vezetője *Boleslaw Noga* volt.³⁰ A Népfőiskolán főleg közművelődési tárgyakat, irodalmat és történelmet, általános érdeklődésre számot tartó, praktikus tárgyakat (könyvelés stb.) tanítottak, műsoros esteket és különböző, néhány hónapos „tanfolyamokat” szerveztek. Nem a szakmai, hanem a *kulturális funkció* került előtérbe.

Az érettségizett lengyel fiatalok egy részének lehetővé vált, hogy a magyarországi *egyetemeken* folytassanak tanulmányokat. A háború éveiben mintegy 300 lengyel fiatal járt magyar egyetemre. Többen a Képzőművészeti Főiskolára, a Pázmány Péter Tudományegyetemre, a soproni főiskolára, orvosi, illetve állatorvosi karokra nyertek felvételt.³¹ Arra is volt példa, hogy a háború miatt félbeszakadt tanulmányaikat – megfelelő nyelvtudással – Magyarországon fejezték be.³² Jan Fedyszyn a sárvári internáló táborban élő karpaszományos őrzető a H. M.-be írott kérvényében tanulmányai *folytatásának* engedélyezését és az ezzel járó kedvezmények megadását kérte: „...kéresemet azzal támasztom alá – írta 1943. május 18-án –, hogy Lengyelországban a Lembergi Tudományegyetem jogi fakultását hallgattam egy évig és a kötelező vizsgákat letettem ..., nem régen értesültem, hogy tanulmányaimat Magyarországon is folytathatom, vagyis újra kezdhetem – *mint a többi lengyel egyetemista* ... Azokban a kedvezményekben és

²⁸ Uo.

²⁹ Több helyen Uniwersytet Ludowy, illetve Wyższa Szkoła Ludowa néven van említve. Működéséről részletesen ír STASIERSKI 119–122.

³⁰ A magyarországi lengyel cserkészet egyik vezetője.

³¹ Vö.: OL B. M. 1944–IX–15–4026–229 014. Leoin Kruczewski kérvénye 1942. febr. 18.; HL H. M. 1943–21–21–6750–412 734. Mosdós. Vö.: OL B.M. 1944–IX–15–4028–562 812. Lásd még: ZML 3–1292(914). József Bernat lengyel polgári menekült levele a keszthelyi fősolgabírói hivatalnak. 1941. szept. 8. A lengyel fiatalok egyetemi továbbtanulásában a Magyar–Lengyel Menekültügyi Bizottság ugyancsak sokat segített. Gróf Csekonics Iván közbenjárására a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium engedélyezte a lengyelek továbbtanulását. Elsősorban a Pázmány Péter Tudományegyetem, a M. Kir. József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, az Állatorvostudományi Egyetem, a Képzőművészeti Főiskola évfolyamaira kerültek be a lengyelek.

³² HL H. M. 1943–21–21–6750–412 734.

segélyekben, melyekben a többi, budapesti egyetemre járó lengyel hallgatók részesülnek, engem is részesíteni méltóztassék.”³³ Az egyetemekre való jelentkezések tekintetében számos, különös eset fordult elő. Legtöbbször a Komitet Obywatelski értesítette a B. M. IX. osztályát, hogy valakit — önálló jelentkezés alapján — felvettek az egyetemre, ezért vegyék fel az egyetemi tanulmányokat folytatók külön jegyzékére. A Katonai Képviselőt is számtalan levelet, áthelyezési kérelmet juttatott el a H. M. 21. osztályához. „Kérem, kegyeskedjék elrendelni, hogy a gencsapáti [tisztí — L. I.] tábor állományába tartozó *Wieromej Witold* [a Lengyel Rádió volt budapesti tudósítója — L. I.] karpaszományos tüzér a budapesti műegyetemen való tanulmányának folytatása céljából a *zugligeti* táborba helyeztessek át, [mert — L. I.] a nevezett a Műegyetemre felvételt nyert.”³⁴

A Budapest környéki táborok rangidősei is sokat tettek azért, hogy a továbbtanulni akaró fiatal Budapestre (vagy környékére) kerülhessen. *Stanisław Bardzik*, a pesthidegkúti tábor rangidőse Krystyna Delingowska állománybavételét kérvényezte, mert az, „... illető egyetemi tanulmányokat folytat Budapesten”.³⁵

A lengyel szakemberek továbbképzésére, esetenként az önálló alkotásra is — szerény formában — lehetőség nyílt. *Dr. Władysław Sowiński* orvos-hadnagy szakorvosi ismereteit kívánta gyarapítani,³⁶ dr. Jan Konopnicki orvos-őrnagy az elektrokardiográfiában ért el komoly eredményt, melyet könyvben foglalt össze.³⁷ Jan Kruszewski főhadnagy kémiai tanulmányok (kísérletek) miatt — a budapesti Lengyel Intézet kérésére — két hónapos szabadságot kapott.³⁸ A balatonboglári Lengyel Ifjúsági Táborban tanárként tevékenykedő *Wincenty Lewicki* matematikus (tartalékos főhadnagy) tudományos kutatómunkájához is hozzájárultak a magyar hatóságok.³⁹ A poznańi egyetem híres szaktekintélye, *Kozłowski* professzor a szegedi egyetemen *Szent-Györgyi Albert* professzor tanszékére kapott meghívást.⁴⁰

A lengyel szakemberek munkáját, elképzeléseit a legtöbb esetben magyar részről is támogatták. Jolsva község vezetősége 1942. szeptember 4-én pl. beadvánnyal fordult az egri lengyel tisztí tábor parancsnokságához, hogy *Kazimierz Matusiak* századost helyezték (szabadságot adják) Jolsvára, mert magára vállalta a helyi könyvtár katalógizálását, valamint a falu gyerekeit német nyelvre tanította. „Nagy veszteség volna számunkra az, hogy ezt a munkáját kénytelen lenne abbahagyni ... a jolsvai intelligencia teljes egészében megkedvelte tiszta élete, egyenes gondolkodásmódja és őszinte magyarbarát lelkülete miatt ... városunk számára, a magyar kultúra szemszögéből nézve, határozott nyereség.”⁴¹ Több, más hasonló esettel is találkozhatunk.

³³ HL H. M. 1943–21–21–6760–467 576. Vö.: LAGZI; Lengyel menekültek Zala megyében 148.

³⁴ HL H. M. 1944–21–21–6823–400 380. Aleksander Król alezredes levele a H. M. 21. osztály vezetőjének. Król alezredes hasonló értelmű levelet írt Henryk Sperling és Jerzy Trau katonák érdekében is. HL H. M. 1943–21–21–6759–539 636. 1943. szept. 23. Az egyetemekre való jelentkezésekkel kapcsolatban: OL B. M. 1944–IX–15–4028–214 282. Pesthidegkúton, Csillaghegyen, Szentendrén, Leányfalun sok polgári menekült lakott, akik bejáró hallgatóként tanultak. OL B. M. 1940–IX–9–4015–3795. Haczewski Zygmunt kérvénye a B. M. IX. osztályához. Lásd még: HL H. M. 1943–21–21–6757–520 112. Zofia Młynarska levele orvoskari felvétele ügyében.

³⁵ HL H. M. 1943–21–21–6758–525 032. 1943. szept. 6.

³⁶ HL H. M. 1944–21–21–6824–440 909.

³⁷ HL H. M. 1943–21–21–6751–423 856. Król alezredes levele a H. M. 21. osztály vezetőjéhez. 1943. febr. 19.

³⁸ HL H. M. 1943–21–21–6753–470 545.

³⁹ HL H. M. 1943–21–21–6751–423 201.

⁴⁰ Vö.: HL H. M. 1939–21–21–3552–60 536.

⁴¹ HL H. M. 1942–21–21–3708–3658.

A szabadidő igen sok menekültben új energiát szabadított fel. Az egri táborban *dr. Henryk Minc* orvos 1940-ben magyaryelv tankönyvet állított össze,⁴² *Tadeusz Pękala*, a karmacsi táborban élő építészmérnök ugyancsak részletes magyar–lengyel szótár összeállításán dolgozott és műszaki könyvek, cikkek fordításával kísérletezett.⁴³ *Zenon Roźnowski* mérnök két szabadalmát nyújtotta be elfogadásra.⁴⁴ *Karol Lemp* a keszthelyi Festetics hercegi könyvtárban állomány- és katalógusrendezésen dolgozott.⁴⁵ *Erwin Friedeberg* százados, agrármérnök gyümölcsstermesztési tanulmányokat folytatott.⁴⁵ A budapesti „Biblioteka Polska” kiadóhivatal *dr. Jan Grzybowski* krakkói egyetemi tanárt Zalabérről a zugligeti tiszti táborba helyeztette. Grzybowski professzor Budapestre kerülését a B. M. IX. osztályán kívül Domanovszky Nándor professzor, felsőházi tag is támogatta.⁴⁶ A magyarbólyi katonai táborból *Mieczysław Labuda* főhadnagyot is a „Biblioteka Polska” állományába helyezték át, ahol könyvtárosként dolgozott.⁴⁷

A magyarországi lengyelek művelődésének elősegítésében — a Honvédelmi Minisztérium 21. és a Belügyminisztérium IX. osztályain túlmenően — meghatározó szerepet játszott a Magyar–Lengyel Menekültügyi Bizottsága, melynek külön ifjúsági és nevelési bizottsága is volt, a Lengyeleket Segítő Amerikai Bizottság (American Commission for Polish Relief for Hungary), továbbá a Young Man’s Christian Association (YMCA), melyek az erkölcsieken túl jelentős *pénzösszegekkel*, különféle *kiadványokkal*, *eszközökkel* segítette a kibontakozó, valóban sokszínű lengyel kulturális életet. A különféle kulturális rendezvények megszervezésében az egyházak papjai, a közigazgatási hivatalok tisztségviselői, a katonák esetében a táborparancsnokságok adtak rendszeres segítséget.

⁴² A könyv két példányban a család tulajdonában van.

⁴³ ZML 2–1067/1941. Tadeusz Pękala mérnök levele dr. Buzás Béla keszthelyi főszolgabírónak. 1941. aug. 14.

⁴⁴ HL H. M. 1943–21–21–6757–520 085. Kiskunlacháza, 1943. aug. 9. A szabadalmakat Alfons Pech francia szakos lengyel gimnáziumi tanár fordította.

⁴⁵ ZML 3–1222/1942. Klemp Károly levele a keszthelyi főszolgabíróhoz. 1941. júl. 1.; HL H. M. 1943–21–21–6750–491 682. 1943. jún. 23.

⁴⁶ HL H. M. 1944–21–21–6824–473 028. Domanovszky professzor a siker érdekében levelet írt Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszternek is.

⁴⁷ HL H. M. 1943–21–21–6757–521 563. 1943. szept. 7. A „Wieści Polskie” 1943. július 21-ei számában is kerestek szakképzett könyvtárost.

István Lagzi

ADDITIONAL DATA CONCERNING POLISH CULTURE IN HUNGARY
(1939—1944)

In the weeks following the outbreak of World War II tens of thousands of Polish civilians and army personnel fled abroad from the German and Soviet invaders. During the war Hungary received the largest group of refugees, with a recorded number of 60 thousand people. According to official records 12—13 thousand of them returned to occupied Poland in the first two years of the war, and approximately 32 thousand Polish soldiers and volunteers were evacuated with Hungarian help to France and the Middle-East. An average of 5 thousand refugees were employed for a longer or shorter period of time in Hungary. In accordance with international conventions military refugees were interned, that is, had their freedom of movement restricted. Their accommodation, social care and board was provided by the Ministry of Defense, while that of the civilian refugees by the Ministry of the Interior. With the help of the Polish health authorities the following treatment centres were organized for the refugees in 1940: a military hospital in Győr, a follow-up care sanatorium in the village of Letkés, a psychiatric ward in Szentes, and a T. B. ward in Eger. The 21st Department of the Ministry of Defense, and the 9th Department of the Ministry of Interior in a short time organized Polish committees which were concerned with the problems of the refugees, and often managed coordination work as well. In the internment camps workshops were set up to train joiners, book-binders, tailors and shoemakers in order to provide useful ways to spend free time. Courses in Hungarian, German, English and French were also organized. The participants could gain practical skills in courses in book-binding, driving, bookkeeping and sewing.

The Polish community living in Hungary developed a multicoloured cultural life of great value. They had already organized schools for the children of the refugees in the autumn of 1939. Schools were opened by every sizeable camp. In Balatonzamárdi, and later in Balatonboglár, two separate Polish secondary schools were established, one for boys, and one for girls. Polish Youth Centres and Boy Scout camps were also organized. One of the most interesting features of Polish cultural life was added by the Community College and the Catholic Free University. Both provided instruction for adults. A considerable number of Polish students attended the Hungarian institutions of higher education as well.